

Piru ja pappila puntarissa

ULLA VIERTOLA

Matti Peltosen teos on mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta. Kirjoittajan mukaan tuloksena syntyi tutkielma hyvän ja pahan välisestä kamppailusta Keuruulla tuona aikakautena. Hyvän ja pahan valtataisto onkin aina yhtä loistava kirjan aihe; se on ihmisyyden perimmäistä mytologiaa, eikä tavallisesti jätä ketään kylmäksi. ”Hyvä” on yleensä me itse, ja ”paha” on joku toinen, joku ruma ja outo, tuntematon ryhmä tai olento, joka mieluummin asuu jossakin kaukana. Lukkari Matias Saxberg ei ollut ruma, vaan aikalaiset kiittivät häntä komeaksi. Hän ei myöskään asunut luolissa tai metsissä tai maan alla, niin kuin perimmäisen pahan olisi pitänyt asua. Hän eli 1800-luvun Keuruulla kansan keskuudessa, tavallisen rahvaan ja säätyläisväestön välissä.

Tämän hyvän ja pahan kamppailusta kertovan teoksen lähteenä on myöhemmän aikakauden naisen, pappissäätöisen Lydia Hällforsin elämäkerrallinen teos *Äidin muistelmia*. Teksti on kirjoitettu kahdessa jaksossa vuosina 1907 ja 1911, mutta tutkimuksen lähtökohta, lukkari Saxbergin rikos, oli tapahtunut jo 1830-luvun lopulla. Lydia Hällfors, fennomaani ja ensimmäisen suomalaisen tyttökoulun opettaja, oli monien muiden aikakautensa tapahtumien mukana tallettanut lukkarin tarinan mustakantisiin vihkoihinsa. Peltosen tutkielman muuta aineistoa ovat käräjäpöytäkirjat, erilaiset arkistot, seudun muistitieto

sekä eräiden tarinan henkilöiden elämäkerrat ja kirjeenvaihto.

Peltonen pitää mahdollisena, että Lydia Hällforsin muistelmat ovat ensimmäinen suomenkielisen naisen kirjoittama omaelämäkerta. Peltosen mikrohistoriallinen tutkimus lähtee liikkeelle yksityisestä, lähes unohdetusta tapahtumasta, ja etenee kohti yleistä, koko suomalaisen yhteiskunnan murrostilaa 1800-luvun puolivälissä. Varsinaisen kiinnostuksen kohde ei ole lukkari Saxbergin rikos vaan se, miksi Lydia Hällfors halusi muistelmissaan kertoa tuosta jo ennen hänen syntymäänsä sattuneesta murhenäytelmästä. Lydian muistelmat kuvaavat aikakauden tapahtumia pappisperheen tyttären, papinrouvan ja myöhemmin oululaisen fennomaanilehtorin puolison näkökulmasta. Lydian perhetausta oli se vastaansanomaton voima, joka jo syntymässä ratkaisi hänen tulevaisuutensa. Hänen isänsä Frans Henrik Bergroth oli Keuruun seurakunnan pitäjänapulainen ja myöhemmin kirkkoherra. Lydian muistelmissa isä oli yksi niistä papeista, joille kuului ansio talonpoikaissaarnaaja Paavo Ruotsalaisen johtaman herännäisyysliikkeen leviämisestä Keuruulla.

Sosiaalipolitiikan historiaa tutkimalla saa sellaisen käsityksen, että 1800-luvun Suomen tilaton maalaisväestö oli kuin juutalaiset muinoin faraoiden Egyptissä: mitä enemmän heitä sortettiin, sitä enemmän he lisääntyivät. Vastakkain asettuivat kato vuosien ja kulkutautien koet-

Matti Peltonen
Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka
Helsinki: Gaudeamus, 2006
269 s.

teleman rahvaan köyhyys ja säätyläisten pyrkimys säilyttää etuoikeutettu asemansa. Kurjistuvaa rahvasta vaivasivat juoppous ja irstaus. Nämä molemmat ovat sellaisia tapoja, jotka ovat varsinaisesti syntyä vain silloin, kun syyllinen on köyhä; vain rengit ja torpparit juopottelivat, säätyläispappiloissa sen sijaan nautittiin sivistyneesti totia.

Kansan turmeltuneisuus on vallanpitäjien paras ase ja puolustus omalle toiminnalleen, mutta joitakin nuoria ja hurmoshenkisiä ihmisiä sellainen saattaa vaivata. 1800-luvun hurmoshenkisyys oli toisaalta uskonnollista, toisaalta suomalaisuusaatteen kyllästämiä. Fennomanian aikakaudella innokkaat nuoret ylioppilaat pyrkivät kansan pariin levittämään uutta henkevämmän suomalaisuuden oppiaan rahvaalle, joka hädin tuskin pysyi aineellisesti hengissä.

Peltonen kuvailee hauskaasti sivistyneistön Keuruu-turismia, kun paremman väen nuoriso vaelsi kauniille maaseudulle kansan pariin oppimaan kieltä ja samalla lievittämään suomalaisen talonpoikaissäätöisen henkistä hätää. Käytännössä tuo kansan parissa eläminen toteutui ilonpi-

tona säätyläistaloissa ja pappilan neitien kanssa tehtyinä veneretkinä. Rahvas oli niin paljon parempisäätyisten alapuolella, että sen kohtaaminen oli lähes mahdotonta. Uskonnollinen herätysliike vastasi suomalaisuusaatetta paremmin aikakauden kurjuuteen; uskonto oli rahvaalle jo tuttua lääkettä, mutta nationalismi oli jokin herrojen herkku, joka ei köyhän suussa maistunut juuri miltään. Se ei luvannut parempia oloja edes kuoleman jälkeen ikuisuudessa.

Peltosen mukaan herännäisliikkeeseen liittyneillä papeilla saattoi olla kansan silmissä etua siitä, että viranomaiset vainosivat heitä 1830- ja 1840-luvulla. Syvässä herravihassaan suomalainen rahvas hyväksyi mieluummin sellaisen uskonnon ja papin, joka heidän laillaan kärsi ylempien tahojen painostuksesta. Suurin hätä ylettyi harvoin pappeihin, eikä papintytäreillä Lydialla ollut todellista kokemusta rahvaan rasituksista. Lukkari Saxberg oli Lydialle synnintekijä mutta talonpoikaiselle yhteisölle hän oli riistäjä, suvustaan vieraantunut ja köyhien kustannuksella paremman väen seuraan pyrkivä ”hien syöjä”.

Peltosen teksti synnyttää paikoitellen vahvoja tuntemuksia toisaalta pelon, toisaalta vallankäytön voimasta. Pelko ja valta kulkevat käsi kädessä, sikiävät pienissä teoissa ja leviävät laajalle. Sekä papin että lukkarin toimissa valta näkyy: lukkari Saxberg lannistaa liian nenäkkään piian, ja pappi Bergroth päättää tyttäriensä tulevaisuudesta ja elämästä. Valta toimii vaivattomasti naisiin, mutta miestenkin on syytä tuntea pelko vallan väliseenä: Matti, lukkarin renki, joutuu pyörtämään sanansa ja Saxbergin velallisten kannat-

taa tarkkaan miettiä, ketä ryhtyvät ärsyttämään. Pappi Bergrothkin joutuu varomaan mahdottomien tahojen ärsyttämistä, kun valtakunnan pappisjohto ei katso hyvällä talonpoikaissaarnaajan valtaan alistuvia säätyläisiä. Kun pelko on vallan aseena, ennemmin tai myöhemmin jokaisen harhautuneen on palattava ruotuun.

Pelon lisäksi toinen vallan ase on rakkaus. Kun lempeät vanhemmat alistavat lapsensa, alistetut tuskin huomaavat tapahtunutta. Sivistyneen valtaeliitin ylemmydentuntoinen rakkaus kohdistuu paitsi omaan perheeseen myös yhteisön muihin ihmisiin. Peltonen kirjoittaa vastavuoroisen vaihdon utopiasta, jossa nöyrä rahvas nurkumatta elättää ja palvelee sivistyneistöä ja saa tästä vastalahjaksi yliverlaiseen asemaan ja koulutukseen perustuvia pieniä lahjoja: pyhää sanaa ja kuria sielun tarpeiksi, hyvää tarkoittavia neuvoja ja arkiseen elämään sekä Hoffmanin tippoja ja kamferia ruumiin vaivoihin.

Tähän pappilan paternalistiseen rakkauteen rahvas joko alistuu tai on alistuvinaan. Lukkari Saxberg sen sijaan ei holhoa ketään minkään uskonnollisen tai kansallisen ideologian pohjalta, ei velvollisuudesta eikä rakkaudesta. Hän on sarvensa ja sorkkansa ansainnut sielunvihollinen, joka lainaa tarpeessa oleville mutta vaatii saatavansa korkoineen takaisin. Lukkari tietää, miten todella päästään kenen tahansa niskan päälle. Hän jakaa lakritsia ja rusinoita pappilan lapsille, mutta aikuisille hän tarjoaa jotakin muuta tarpeellista. On kallista olla kunnan säätyläinen, ja omien lasten koulutetun aseman turvaaminen maksaa paljon ruplia. Toisaalta il-

man pientä apua myös talonpoikaa uhkaa vakava ahdinko, kun kato on käynyt ja siemenviljatkin syöty ennen kevättä.

Lukkari Saxbergin rikoksen kautta 2000-luvun ihmisen on mahdollista löytää tunteen yhteisyys lähes kaksisataa vuotta sitten eläneisiin esivanhempiin. Kun kirjassa tapahtumat etenevät, lukijan mieltä viiltää turhautunut, avuton ja toivoton raivo. Tuo sama tunne varmaan riepotti Saxbergin ajan keuruulaista rahvasta, mutta samalla tavalla sen täytyi niellä kiukkunsa. Silloin ja vielä tänäkin päivänä jotkut meistä vain osaavat pelata pelinsä liiankin hyvin. Vain pilkka voi enää heitä satuttaa, sillä pilkka on heikkojen ase.

Paikoitellen syntyvä voimakas tunnelataus on kuitenkin tekstin ongelma: kun lukkari Saxbergiin liittyvien tapahtumien jälkeen siirrytään tutkimaan varsinaisen kohteen eli Lydia Hällforsin elämää, tapahtuu nopea ja voimakas latistuminen. Tuntuu siltä kuin olisi ensin päässyt tirkistämään pahalaisen puuhia rikinkatkuisessa helvetissä ja siten yhtäkkiä joutuukin mukaan enkelin pilvenpehmoiseen maailmaan. Mahdollisesti kirjoittaja itsekkin on huomannut voimakkaan vastakohtan ja etsinyt tasapainoa jakamalla näiden kahden henkilön kuvaukset useampaan katkelmaan. Vaikuttaa kuitenkin ongelmalliselta, että lukkaripurulainen jälleen kerran pääsee riistämään ja varastamaan, tällä kertaa Lydian aseman Peltosen tutkimuksessa.

Peltosen teos herättää vaihtelevien tunne-elämysten lisäksi vahvan mielenkiinnon 1800-luvun suomalaisuuteen ja sieltä nykypäivään. Entisinä aikoina riitti jo se, että osasi kunnolla lukea ja kirjoittaa: se antoi valtaa niiden

yli, jotka osasivat vain kasvattaa ruokaa maasta. Herraviha ja toisaalta lähes masokistinen tunne omasta arvottomuudesta asustavat vieläkin suomalaisrahvaan sielussa. EU:n ylhäiset säätyläiset, suuryritysten optiot, sisäpiirikaupat ja Kiina-ilmiöt – eihän niille kukaan mitään voi, ja ta-

vallisen kansan osana on vain nöyränä jyrsiä kovaa leipään-sä, hallan panemasta viljasta leivottua. Lukkari Saxbergin ”pankin” tapaan myös nykypäivänä jotkut ihmiset lainaavat toisille rahaa, jolle onkin runsaasti ky-syntää. Elämiseen sitä rahaa tarvitaan ja oman profiilin kohot-

tamiseen muiden joukossa. Kun lainan takuiksi antaa sielunsa, pääsee samalla siitäkkin turhasta taakasta. Sielun tilalle saa vaihdossa pelon, joka paljon autuuden lupausta tehokkaammin pitää kantajansa kurissa.

Mummo oli papinrouva

ULLA VIERTOLA

Katarina Eskolan kirjaa lukiessa tuli jälleen kerran mieleen, mitä meistä oikeastaan jää muistoksi jälkipolville. Kuka nykyään enää pitää paperimuotoista päiväkirjaa? Ovatko nettiblogit vielä sadan vuoden kuluttua tallella? Entä deletoidut sähköpostit, koko eetteriin kadonnut arkkinen elämä? Tämä on tuttua marmatusta, postmodernin ajan haikeaa itsesääliä: miksi minä en enää saa oikeita kirjoituksia? En niitä myöskään kirjoita, kun on niin kiire; on tämä projekti, tämä yksilö työstettävänä, en jaksa enkä ehdi seurustella muutoin kuin nimettömänä netin keskustelupalstoilla. Tuosta tulikin mieleen, että pitää jättää nimimerkit talteen johonkin, jälkeläisille tiedoksi, ketä etsiä, jos palstat ovat jossakin arkistoituna. Sieltä voivat sitten lukea, kuka minä olin ja mitä ajattelin asioista.

Eivät kaikkien ihmisten tarinat entisiin aikoihin säilyneet, vaikka he elivät sähköisten tietoverkkojen ulkopuolella ja kirjoittelivat kirjoituksia. Paljon on meitä, jotka emme tiedä yhdenkään isovanhempamme hautapaikkaa, ja mummon tai vaa-

rin oikea, kokonainen nimi löytyy vasta sukututkimuksen aineistosta. Ennen ja nyt, säilyminen edellyttää elämäntapa-tavallisuutta tai merkittävyyttä. Käräjäpöytäkirjat ja elämäkerrat, pahantekijän, sankarin tai kulttuuripersoonan kuuluisuus – ihan kaikista ihmisistä ei ole arkistojen aarteiksi. Pelkkä maininta kirkonkirjoissa, syntymä, suvunjatkinen ja kuolema, ei kerro paljon ihmisen elämästä ja ajatuksista.

Teoksessaan *Annan aika* Eskola etsii tekstien takaa Anna Haaviota, oman isänsä äitiä. Eskola pyrkii saattamaan isoäitinsä näkyväksi ja ymmärrettäväksi tämän omassa ajassa, nuorena naisena vanhan ja uuden maailman välissä. Eskola etsii Annan hahmoa pääosin siitä kirjeenvaihdosta, jota Anna kävi puolisonsa Kaarlo Haavion, sisarensa Hanna Ahlgrenin ja serkkunsa Hanna Koskisen kanssa. Ensimmäiset kirjeet on kirjoitettu vuonna 1896 ja viimeinen 1906, vain vähän ennen Annan menehtymistä keuhkotautiin 31 vuoden ikäisenä.

Eskolan mukaan papinrou-

Katarina Eskola
Annan aika
Erään papinrouvan
keskenäinen elämä
Helsinki: WSOY, 2006
336 s.

van Anna Haavion uskonnollinen perusta oli herännäisyys. Yhteiskunnallisesti hän oli fennomanian aikakauden valistunut äiti, jonka elämäntehtäväksi miellettiin koti ja lasten kasvatust. Ei Annalta siis ainakaan kuria puuttunut eikä vahvoilla ideologioilla perustelluja odo-tuksia siitä, miten hänen tuli elää elämänsä. Eskola puhuu ”perheen pitkästä kädestä”, joka kurottaa kiinni kotoa lähteneisiin. Mihin kerran on opittu, siinä tahdotaan pysyä. Annan aika on ainakin vanhemmalle ikä-polvelle tuttua tekstiä. Se on kuvaus 1800-lukulaisen kristinuskon ja arkisten velvollisuuksien tiukoissa raameissa elävistä naisista, eikä sellaisena poikkeaa monista muista samaa asiaa käsitel-leistä sekä kaunokirjallisista että tutkimuksellisista teksteistä.